

*Стражева М. А.,
аспірант кафедри англійської філології і філософії мови
імені професора О. М. Мороховського
Київського національного лінгвістичного університету*

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «АТРАКЦІЯ» В ЛІНГВІСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. Статтю присвячено інтерпретації поняття «атракція» в лінгвістичній традиції. Трактуючи процес атракції та її типів залежить від мовознавчих підходів. Основними підходами, що мали вплив на тлумачення атракції, є порівняльно-історичний, структурний, когнітивний, ареальний та синергетичний. Базовим для дослідження атракції доцільно вважати структурний підхід, який заклав основи для сучасного вивчення поняття в когнітивістиці та синергетиці.

Ключові слова: атракція, атрактор, народна етимологія, паронімічна атракція, лексико-семантична атракція.

Постановка проблеми. У сучасній науці термін «атракція» є розповсюдженим у багатьох галузях та вже має статус міжнаукового. До сфер знання, що використовують це поняття, відносяться філософія, психологія, фізіологія, фізика, математика, лінгвістика та навіть маркетинг. Досліджуване поняття все більше привертає увагу вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, зокрема існує ряд робіт, присвячених окремим проявам атракції. Однак поява сучасних публікацій вимагає переосмислення та узагальнення знань про атракцію, враховуючи нові тлумачення цього явища, уявлення про яке дуже змінилися за останні декілька років. Цим зумовлена актуальність роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес лінгвістів до вивчення базових функцій мови та мовних одиниць постійно зростає, що приводить до накопичення великої кількості доробок, присвячених цій темі. Одним із явищ, що опинилося в центрі сьогоденних досліджень, є процес атракції. Підґрунтя дослідження атракції були закладені у другій половині XX ст. М.М. Маковським, Г.С. Щуром та С.А. Красногрівою. Останні мовознавчі дослідження атракції мають антропоцентричну спрямованість і присвячені переважно вивченню когнітивних аспектів (І.Д. Фрішберг, І.Д. Баландіна), її функціонуванню в лексиконі індивіда (І.П. Кривко, Ю. Полтавець), а також синергетичним аспектам мови (Ю.І. Леденьов, І.Г. Воробйова), зокрема самоорганізації тексту (Н.А. Блазнава, Е.Т. Болдирева).

Метою статті є дослідження інтерпретації поняття «атракції» в лінгвістичній літературі різних періодів. Досягнення вказаної мети передбачає вирішення таких завдань: встановити передумови появи поняття «атракція» в мовознавстві, вивчити інтерпретацію атракції з погляду різних лінгвістичних учень та вивести типи атракції.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи передумови переходу атракції до мовознавчої традиції, доцільно з'ясувати етимологію самого слова «атракція». Термін походить від латинського *attrahio* «стягнення», «притягання», що утворене від *attrahere* «притягувати», «стягувати». Його розповсюдженню сприяло відкриття закону всесвітнього тяжіння Ісааком Ньютоном (*Newton's law of universal gravitation or gravitational attraction*). Закон було опубліковано в роботі «Математичні принципи натуральної філософії»

(1687 р.), де, крім нього, були описані три закони Ньютона, котрі заклали основи класичної механіки. Починаючи з цього періоду слово «атракція» ввійшло до активного вжитку фізиків, астрономів та математиків. Однак у термінологічній базі точних наук термін «атракція» є не таким розповсюдженим, як «атрактор», що позначає траєкторію чи область, до якої тяжіють інші елементи однієї системи.

Згодом терміном «атракція» починають користуватися фахівці зі сфери гуманітарних досліджень. Наприклад, у психології існує поняття міжособистісної атракції (*interpersonal attraction*), під яким мається на увазі «виникнення під час сприймання індивіда індивідом взаємної привабливості, розуміння і прийняття один одного у взаємодії, коли не тільки узгоджуються дії, а й встановлюються позитивні взаємини» [1, с. 57]. Логічним є припущення про те, що таке визначення атракції вплинуло на вивчення поняття представниками психолінгвістичного напрямку мовознавства.

Особливої інтерпретації набуває поняття «атракція» в синергетиці – міждисциплінарній науці, що займається вивченням процесів самоорганізації і виникнення, підтримки стійкості і розпаду структур (систем) різної природи на основі методів математичної фізики («формальних технологій»). Основи цієї науки були окреслені в книзі «Синергетика» Г. Хакеном (1977 р.). У контексті синергетики атрактор розуміють або як кінцевий стан розвитку системи на певному етапі еволюції, або як сталий стан системи, який немов притягує до себе множину «траєкторій» системи, що визначаються різними початковими умовами. Сьогодні синергетичний підхід застосовують для вивчення різних галузей, зокрема в лінгвістиці.

У контексті лінгвістичних досліджень атракція має різноманітні тлумачення, які залежать від інтерпретації мовних явищ. Уперше цей термін набуває розповсюдженості в контексті порівняльно-історичного підходу до вивчення мови. Перше ґрунтовне дослідження явища з'являється у праці Я. Грімма «Про деякі випадки атракції» (1858 р.). Німецький філолог на прикладі латинської та давньогрецької мов зазначив, що явища фонетики й синтаксису дуже схожі. На його думку, як окремі звуки на певному місці, так і слова в реченні діють одне на одного [2, с. 1]. Щоб описати такі синтаксичні взаємовпливи, автор використовує термін «атракція», що врівноважує звуки та речення, а також сприяє гармонійності мови.

Згодом Р. Ллойд досліджує вплив подібності звучання на розвиток мови і значення слів. Об'єктом дослідження для вченого стали етимологічні процеси, аналізуючи які він робить висновок, що деякі корені утворилися щонайменше не так, як це передбачено, зсередини, а притягуванням подібних елементів ззовні [3, с. 151]. На його думку, саме фонетична атракція приводить до сталості деяких груп, а не етимологія. Р. Ллойд описує, як подібність звучання впливає на розуміння значення слів. На позначення цього феномена ним було використано термін «народна етимологія», під яким мається на увазі переосмислення слова (запозиченого або

рідного), семантично не зрозумілого і не розкладного на значимі частини, за зразком близького за звучанням слова рідної мови, на основі зовнішнього, випадкового звукового збігу. Крім цього, Р. Ллойд першим зауважує, що «атракція, якій підлягають слова із суміжним значенням, справляє набагато більше враження на нашу свідомість, ніж притягування за рахунок сусідніх звуків» [3, с. 108].

Таким чином, під впливом порівняльно-історичного напрямку в мовознавстві з'являються дослідження, присвячені фонетичній та синтаксичній атракції і пов'язаному з ними поняттю народної етимології, що вперше вводить атракцію до вжитку мовознавцями в контексті семантики. Однак апарату порівняльно-історичного підходу виявилось замало для більш детального вивчення атракції.

Згодом на основі порівняльно-історичного підходу ідея про народну етимологію була розвинута представниками Казанської лінгвістичної школи, а саме її засновником І.А. Бодуен де Куртене. Однак таке явище лінгвіст називає семасіологічною атракцією та відтепер тлумачить його з позиції структурного підходу [4, с. 197]. Згідно з його висновками явище атракції виявляє свою дію у зв'язку слів і речень. Таким чином, І.А. Бодуен де Куртене вперше пов'язав атракцію з лексичною системою мови. Надалі мовна атракція вважається характерною рисою системності мови, тому її простежують на всіх структурних рівнях мови.

Сучасне трактування терміна за допомогою структурного підходу висвітлено в контексті поетичного твору в роботах В. Григор'єва, О. Северської, Л. Ткаченко, які вводять поняття паронімічної атракції, що часто використовувалось як синонім народної етимології. На це вказує Ж. Марузо у «Словнику лінгвістичних термінів» (1960 р.), де повідомляє, що «французькі граматисти іноді називають паронімічною атракцією процес, більш відомий під назвою народної етимології» [5, с. 11]. Також О.С. Ахманова у статті «Словника лінгвістичних термінів» (1966 р.), що присвячена паронімічній атракції, зазначає: «Паронімічна атракція – те саме, що етимологія народна (див. етимологія)» [6, с. 13].

Однак явище паронімічної атракції трактується у сучасній лінгвістиці по-різному. Розповсюдженим є визначення, запропоноване Н.Л. Дашенко: «Паронімічна атракція – явище лексичної семантизації лексичних та морфологічних одиниць, які зіставляються на основі глибокої звукової подібності. У межах паронімічної атракції ступінь звукової подібності визначається за комплексами тотожних голосних і приголосних у складі атрактантів, котрі, повторюючись, виконують роль своєрідних «спільних частин», які називаємо квазі- або псевдоморфемами» [7, с. 8]. Таке трактування вказує на зв'язки паронімічної атракції з кореневим словотвором та поетичною етимологією. Крім того, поняття тісно пов'язане з фонологічною системою мови, що породжує суперечки щодо паронімічної атракції як об'єкта дослідження фонології, а не лексикології.

Фундаментальні роботи, присвячені вивченню атракції з позиції системності мови, належать М.М. Маковському (1971 р.), Г.С. Щуру (1974 р.) та С.А. Красногрієвій (1976 р.). М.М. Маковський, роблячи спробу виявити внутрішні процеси і рушійні сили, що об'єднують і роз'єднують окремі слова й словесні масиви в діакронії, обґрунтовує теорію лексичної атракції, що її визначає як «ті функціонально-динамічні процеси, завдяки яким окремі елементи мікроструктур тією чи тією мірою зв'язуються один з одним, взаємозумовлюються і на певному відрізку часу утворюють дискретні лексико-семантичні набори» [8, с. 14]. Аналізуючи атракцію, мовознавець не оминає й історико-етимологічне значення терміна та розглядає її як можливість ідентифікувати лексику, адже «наявність саме певного слова (або слів), наділеного чітко визначеним значенням (або декількома визначеними значеннями) певною мі-

рою (макроструктура) або на певному мовному прошарку (мікроструктура), детермінується лексичним оточенням, тобто набором лексичних одиниць, у межах якого існує певне слово на конкретному етапі розвитку мови; зміна складу або властивостей окремих лексичних одиниць зумовлює зміну складу відповідного оточення і властивостей компонентів, що до нього належать» [8, с. 48]. Згодом Г.С. Щур доповнює визначення атракції, пояснюючи її як властивість певної групи елементів зі спільною ознакою притягувати до себе нові елементи з такою самою ознакою [9, с. 102].

У контексті структуралізму С.А. Красногрієва вводить нове поняття, пов'язане з атракцією, – лексико-семантична атракція, що кваліфікується дослідницею як «здатність слів широкої семантики притягувати до себе лексичні одиниці на різних мовних осях, певним чином організовуючи їх навколо себе і структуруючи окремі ділянки лексико-семантичної системи мови» [10, с. 10]. Дослідницею визначено чотири види атракції: парадигматична, синтагматична, словотвірна та фразеологічна. Усередині парадигматичної атракції виділяють синонімічну, антонімічну атракцію та атракцію полісемантів.

Нині мовознавці активно досліджують специфіку синонімічної атракції. Основні положення вивчення синонімічної атракції викладено в роботах І.Д. Фрішберг (2006 р.) та І.Д. Баландіної (2009 р.), Ю.С. Полтавець (2016 р.). Останні дослідження стверджують, що притягання є характерним також для слів, що мають спільний сигніфікат, завдяки чому синонімічна атракція й вважається різновидом лексичної (лексико-семантичної). Згідно із законом синонімічної атракції, який визначив С. Ульман (1976 р.), найбільшу кількість синонімів для свого позначення мають явища, що займають важливе місце в житті суспільства [11, с. 272].

Користуючись надбаннями структурного підходу, І.Д. Фрішберг пропонує новий погляд на особливості синонімічних номінацій, які дозволяють виявити універсальне та специфічне в картинах світу різних етносів за допомогою процесу атракції, що пояснює формування певних лексичних наборів, формує певний підхід у світосприйнятті. Робота дослідниці виконана на межі лексикології та когнітивістики, що сприяє новій інтерпретації парадигматичних відношень та виявленню механізмів когнітивної функції мови, а тому пропонує новий, когнітивний підхід до вивчення атракції. І.Д. Фрішберг робить висновок, що «процеси синонімічної атракції є маркерами протікання пізнавального процесу, своєрідними віхами, що помічають найважливіше та актуальне для носія мови у позамовній дійсності» [12, с. 5], тобто номінації підлягає те, що має найбільшу комунікативну значимість.

Таким чином, структурний підхід допоміг мовознавцям інтегрувати ідею атракції у мовну семантику, уточнюючи це поняття та розширюючи коло його можливостей на лексико-семантичному рівні. Окремо було виявлено нові типи атракції, унаслідок чого сучасні науковці мають можливість подивитися на загальні питання про природу і сутність мови під іншим кутом. Крім того, роботи, присвячені структурному підходу, дали поштовх до розвитку когнітивного підходу в дослідженні поняття, який аналізує атракцію як механізм, що приймає участь у формуванні картин світу народів.

Цікавий погляд на атракцію пропонує ареальний підхід. Вивчення мовної атракції як результату взаємодії мов є одним з основних завдань ареальної лінгвістики. Її становленню сприяли дослідження з порівняльно-історичного мовознавства. Вагомим внеском у вивченні атракції з позиції ареології стала теорія хвиль Й. Шмідта, згідно з якою кожне нове мовне явище поширюється з певного центру хвилями, які поступово зникають, через що споріднені мови непомітно переходять одна в одну [13, с. 207]. На основі

теорії хвиля Б.О. Серебренников дає дефініцію атракції, під якою розуміється «процес набуття однією мовою ознак іншої внаслідок їх взаємодії» [12, с. 11]. Крім того, дослідник стверджує, що неспоріднені мови також підлягають мовній атракції, якщо вони розташовані на суміжних територіях.

Ряд сучасних лінгвістичних розвідок присвячений атракції, яку інтерпретують із позиції синергетичного підходу, за яким атракція є способом врівноваження елементів мови. На підтримку цієї ідеї Ю. Леденьов називає мовну атракцію «механізмом синергетики мови, що сприяє створенню зв'язності та цілісності мови й виявляється у зазначеному тяжінні й формальному вирівнюванні елементів мови» [15, с. 454].

До інших прихильників синергетичного підходу доцільно віднести І. Герман, І.П. Кривко, С. Лебедева, які переносять поняття атракції на мовлення. Так, І.П. Кривко вважає, що «системою, яка самоорганізується, є не лише мова, а й мовлення, когнітивна діяльність людини, її ментальні процеси, тому атракція витлумачується як реалізація тієї самої змістової програми у свідомості індивіда за допомогою різних мовних засобів у процесі багатоетапного розгортання образу мисленнєво-мовленнєвої діяльності» [16, с. 29].

І.П. Кривко детально вивчає синонімічну атракцію в лексиконі. Дослідниця зауважує, що специфіка синонімічної атракції в ментальному лексиконі проявляється у спонтанному вибудовуванні конкретної лексичної системи, яка прямує до понятійної компресії, що регулюється параметрами порядку стосовно аттрактора. На думку І.П. Кривко, «параметри порядку регулюють процес атракції і функціонують в особовій сфері та сфері зовнішнього контексту» [16, с. 28]. Так, вибір лексеми залежить від віку, емоційного сприйняття, сенсорного сприйняття, опори на соціум чи культуру. Параметри порядку будуть відігравати важливу роль, бо індивід усвідомлено чи неусвідомлено опирається на один із них залежно від власного перцептивного, афективного чи когнітивного досвіду.

Доробки з позиції синергетики допомагають витлумачити атракцію як міждисциплінарний термін, що є обов'язковим механізмом мовленнєвого процесу та слугує вектором самоорганізації мови. Однак синергетичний підхід є досить новим явищем у мовознавстві, тому дослідження, що йому підпорядковані, потребують більш детального аналізу.

Висновки. Отже, розкриваючи поняття атракції, можна зробити висновок, що його інтерпретація здебільшого залежить від обраного підходу дослідження. У лінгвістиці нині існує п'ять розповсюджених підходів до витлумачення цього терміна: порівняльно-історичний, структурний, когнітивний, ареальний та синергетичний. Найдетальніше атракція досліджується з позиції структурного підходу, що заклав базу для подальшого вивчення поняття в когнітивістиці та синергетиці. Саме ці підходи представлені в сучасних наукових розвідках та дозволяють по-новому аналізувати мову та її фундаментальні функції.

Література:

- Гозман Л.Я. Психология эмоциональных отношений / Л.Я. Гозман. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – 176 с.
- Grimm J. Über einige Falle der Attraction / J. Grimm // Abhandlungen der Königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin Berlin: Druckerei der Königl. – Akademie der Wissenschaften, 1859. – S. 1–31.
- Lloyd R.J. Phonetic attraction / R.J. Lloyd – Liverpool : Turner and Dunnett, 1888. – 152 p.
- Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию: в 2 т. / И.А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1963. – 197 с.
- Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо ; пер. Н.Д. Андреев ; ред. А.А. Реформатский ; предисл. В.А. Звегинцев. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. – 436 с.
- Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – 2-е изд., стереотип – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
- Дашченко Н.Л. Паронімічна атракція в українській поезії 60-80 років XX століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.Л. Дашченко. – К., 1996. – 20 с.
- Маковский М.М. Теория лексической аттракции (опыт функциональной типологии лексико-семантических систем) / М.М. Маковский. – М. : Наука, 1971. – 252 с.
- Щур Г.С. Теория поля в лингвистике / Г.С. Щур. – М. : Наука, 2009. – 256 с.
- Красногирева С.А. Лексико-семантическая аттракция прилагательных широкой семантики в современном немецком языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / С.А. Красногирева ; Московский гос. ин-т иностр. языков им. Мориса Тореза. – М., 1976. – 25 с.
- Ульман С. Семантические универсалии / С. Ульман // Новое в лингвистике. – Вып. 5. – М., 1970. – С. 250–299.
- Фришберг И.Д. Когнитивный аспект синонимической аттракции глагольных номинаций (на материале английского и русского языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / И.Д. Фришберг ; Челябинский гос. ун-т. – Тюмень, 2006. – 22 с.
- Нерознак В.П. Ареальная лингвистика / В.П. Нерознак // Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
- Леденев Ю.И. Когнитивно-прагматическая аттракция в языке / Ю.И. Леденев // Избранные труды по языкознанию, 1957–2007. – Ставрополь : Изд-во Ставроп. гос. ун-та, 2007. – С. 453–455.
- Кривко И.П. Специфика синонимической аттракции в лексиконе индивида: синергетический подход : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / И.П. Кривко ; Курский гос. ун-т. – Курск, 2010. – 169 с.

Стражева М. А. Интерпретация понятия «аттракция» в лингвистической литературе

Аннотация. Статья посвящена интерпретации понятия «аттракция» в лингвистической традиции. Трактование процесса аттракции и ее типов зависит от лингвистических подходов. Основными подходами, которые повлияли на толкование аттракции, являются сравнительно-исторический, когнитивный, ареальный и синергетический. Базовыми для исследования аттракции целесообразно считать структурный подход, который заложил основы для современного изучения понятия в когнитивистике и синергетике.

Ключевые слова: аттракция, аттрактор, народная этимология, паронимическая аттракция, лексико-семантическая аттракция.

Strazheva M. The interpretation of the term “attraction” in the linguistic literature

Summary. The article analyzes the interpretation of the term “attraction” in the linguistic tradition. The representation of the process of attraction and its types depends on the linguistic approaches. The main approaches influencing the definition of the term are considered comparative, structural, cognitive, areal, and synergetic approaches. It is accepted that the structural approach has become the basis for modern interpretation of attraction in cognitive science and synergetics.

Key words: attraction, attractor, folk etymology, paronymic attraction, lexico-semantic attraction.